

**Веселин БОСАКОВ**

**Институт за изследване на обществата и знанието – БАН, България**

## **ПРОБЛЕМАТИЗИРАНЕ НА ИДЕНТИЧНОСТТА – БАЛКАНСКИ И ЕВРОПЕЙСКИ ИЗМЕРЕНИЯ**

Veselin BOSAKOV

Institute for the Study of Societies and Knowledge at BAS, Bulgaria

### **PROBLEMATIZING IDENTITY – BALKAN AND EUROPEAN DIMENSIONS**

This article is focused on several sets of themes, in which greater analytic clarity is sought. The first set of themes is related to the meanings of identity in different contexts. The second concerns the relationship between nationalism and national identity. The author has applied a nuanced approach to nationalism, emphasizing the characteristics that distinguish it as a political principle, or as an ideological framework, or as a tool of populist manipulation. Treating the nation as a biological fact leads to ethno-national identity, a pathological form of national identity that may lead to assimilation, emigration, disadvantaged status of minorities or physical elimination.

**Keywords:** nation, nationalism, national identity, modernity, Balkans.

#### **1. Вариативност на смисловата натовареност на понятието *идентичност***

В основата на теориите за идентичността стоят концепциите на когнитивната социална психология на Анри Ташфел (Tajfel 1981), на Джон Търнър (Търнър 1990), на социолозите Антъни Смит (Смит 2000), Бенедикт Андерсън (Андерсън 1998), Ърнест Гелнър (Гелнър 1999) и др. През 60-те години на XX в. най-известният труд, който дефинира понятието *идентичност* в САЩ, е този на Ерик Ериксън „Идентичност: младост и криза“ (Ериксън 1996), в който авторът определя понятието като „процес, „намиращ се“ в центъра на самия индивид, а също и в центъра на неговата обществена култура“ (Ериксън 1996:38). След тази разработка на Ериксън понятието *идентичност* е извадено от психоаналитичния контекст, където то се появява в работите на Фройд. Ериксън разглежда идентичността като субективно чувство за укрепваща тъждественост и непрекъснатост, а Пиер Тап приема, че „идентичността е система от репрезентации, чувства и стратегии, организирана за защита на своя обект, проектираща мобилизация и идеализираща пластичност“ (Аретов 2006:7). Различните концепции имат същностна прилика в схващането, че идентичността

в нейната вариативност е важна за формирането на индивида като член на обществото, за неговата самооценка, за интегрирането му сред останалите членове на групата, с която той би желал да се идентифицира. Такова разбиране за идентичността е принципно важно за развитието на хуманитарните науки и сближава изследователските търсения на социология, антропология, психология и лингвистика. Появата на теориите за идентичността е свързана и с определено историческо време, в което хората преживяват обществена, културна и/или политическа криза и изпитват нужда да се адаптират към някаква устойчивост сред другите (Цветанова-Цанева 2015).

През 60-те години на миналия век теориите за идентичността се развиват в две посоки – от една страна идентичността се свързва с етничността под влияние на Гордън Олпорт, а от друга – със социологическата теория за ролите и референтните групи на Нелсън Фут и Робърт Мъртън (Попова 2011). Тези две посоки са важни, защото, от една страна, етническата идентичност се приема за една от първите прояви на самоидентификация (етноцентристките нагласи са спонтанно присъщи за всяка човешка общност), а от друга, теорията за социалните роли позволява да се отчете множеството от идентичности, които оплитат личността – етнически, религиозни, професионални, национални и т.н.

Изясняването на етничността е свързано с определенията за етническата общност. Най-често етническата общност се възприема като група, вярваща в свой въображаем или реален общ произход, представата за който е поддържана в рамките на политическата общност. В такава посока работят върху проблема Макс Вебер, Ърнест Гелнър и Б. Андерсън. Термините за идентичността биват ендеогенни – създадени от общността, и екзогенни – наложени от други общности за нея или от институции на държавата. Външните названия на общностите открояват както етническата и верската им принадлежност, така и черти от културата и поведението. В този смисъл те са неразделна част от мисленето за идентичността на общността (Цветанова-Цанева 2015).

В своята книга *Националната идентичност* Антъни Смит прави обстойно изследване на националната идентичност в контекста на другите идентичности, разполагайки наблюденията си на широка историческа основа. Той започва анализа си от V в. пр. н.е, като твърди, че произведението „Едип цар“ на Софокъл е първият текст, поставящ въпроса за идентичността. Целият сюжет е организиран около „аз ще узная кой съм“, т.е. откриването на Аз-а в множеството му идентичности (Смит 2000:10). Смит анализира различните прояви и форми на идентичността, като поставя акцент върху националната, защото тя представя най-пълно културното различие на по-големи общности, в основата на които стои етническа или друга характеристика, обединяваща общността.

Под влияние на Ериксън и Смит се говори за индивидуална и колективна идентичност. Индивидуалната идентичност е осъзнатата тъждественост на

индивида със самия себе си във времето, нещо което Ериксън нарича Его-идентичност, разбирана като цялостност и непрекъснатост на Аз-а. В същото време индивидът се стреми към интериоризация с културата на групата, в която живее. Това приобщаване става чрез жестове, език, игра, подражателство. Ако членовете на групата съзнават нейната постоянност във времето и тъждественост на самата себе си, то тази осъзната споделеност поражда колективната идентичност (Иванов 1999).

Идеята за множествените идентичности се налага логично от различните роли в живота на всеки човек – семейни, полови, пространствени, професионални, религиозни и етнически. Фундаментална е половата принадлежност, но именно поради своята универсалност тя не се оказва с достатъчно сплотяваща мощ. В предмодерните епохи регионалните идентичности пораждат сплотяващи движения, но това се оказват временни прояви по повод конкретни оплаквания или проблеми (Смит 2000). Локалната идентичност е продукт на емоционалните връзки с родното място, а регионалната се отнася до по-широки територии, с които отделните индивиди могат да свържат своя родов произход. Обединяването на групи по социален признак е по-устойчив модел. Примерите с пролетарските революции или сблъсъците на отделни класи в разбирането на социологията на Маркс не са необичайно явление в световната история, но тъй като в основата им стоят икономически интереси, не са подходяща основа на стабилна колективна идентичност.

Друг вид идентичност според Антъни Смит е религиозната идентичност. Тя обхваща надкласови групи и обединяващата основа при тях са общите символи и ритуали, чрез които членовете се идентифицират. Смит прави обстоен обзор на религиозни общности на арабите, евреите, друзите, католиците и протестантите в Северна Ирландия, разглежда етнически църкви и секти на световните религии. Религиозната основа може както да обединява по етнически маркер, така и да разединява общности, но религиозната идентичност се различава от етническата идентичност (Смит 2000). Основният принос на Антъни Смит в изследването на националната идентичност е обвързването на етническата идентичност с появата на нациите около така наречените от него „етнически ядра“. Той прави разлика между понятията „етническа група“ и „етническа общност“. Етническата група представлява населението, което образува отделно културно и историческо формирование без оформено самосъзнание, а само със смътното усещане, че е колектив, докато етническата общност има шест атрибута, които я правят разпознаваема:

- колективно собствено име.
- мит за общи прадеди.
- споделени исторически спомени.
- отличителни елементи на обща култура.
- обвързаност с „отечество“.
- чувство за солидарност на населението (Смит 2000).

Колкото повече дадено население се приближава до тези атрибути, толкова по-плътно съответства на понятието *ethnicity*. Етническото съзнание е по-късно явление. Етносамосъзнанието е израз на способността на етническата група за самоотражение, обективизирано в езика, системата от обичаи, традиции, предания, митове, предразсъдъци и т.н. Етническото съзнание има няколко маркера:

- идентификация – самоназоваване.
- система от етнодиференциращи символи и представи.
- етнически чувства – това е психологическият елемент, роля за формирането му играят ритуалите и обичаите.
- етнически автостереотипи – опростени образи на собствения народ, формирани чрез етноцентрични нагласи.
- етнически стереотипи – детерминирани от културата схеми.

Етническите стереотипи са свързани с образа на другия като групов еталон (Иванов 1999:28). Всяка етническа общност има осъзната представа за себе си и за другите. Етническата идентичност, за разлика от останалите видове колективна идентичност, е фундаментална за личността и за общността. Самият субект на идентичността (индивидуален или колективен) се ситуира в света вертикално и хоризонтално. Вертикалният план е в контекста на митологичното и свръхестественото, а хоризонталният урежда отношенията с другите хора и със заобикалящата ги материална среда. Понятието *идентичност* се приема за „понятие чадър“, което крие в себе си всички проекции на субекта в отношението му със света. Уместно е да се говори за мрежа от идентичности, в която индивидът функционира. Тази мрежа от идентичности съдържа различните аспекти на неговата множествена идентичност. Съвместяването на различните идентичности може да доведе до конфликт, при който субектът е изправен пред проблематичен избор коя от своите идентичности да избере. Това е честа ситуация при малцинствените групи, които могат едновременно да бъдат подлагани на натиска на приобщаването, а в същото време да бъдат насърчавани да демонстрират различието си (Аретов 2006).

Идеите за вгнездените идентичности (*nested identities*) са свързани с трактовка на идентичността като концентрични кръгове, като най-вътрешният кръг е регионалната идентичност, следва националната и най-накрая наднационалната (европейската). Идентичностите могат да бъдат описани и като пресичащи се (*cross-cutting*), когато субектите биват носители на няколко идентичности (напр. професионална, религиозна и т.н.). Метафоричният изказ при опита да се намери най-точното онагледяване на сложната същност на идентичността продължава и в други изследвания, в които идентичността се разглежда като подобна на магнитно поле, „което представлява структурирана от обективни сили система, релационна конфигурация, снабдена със специфична гравитация, която това поле е способно да наложи на всички обекти и агенти,

проникващи в него“ (Игълтън 2003: 11). В този смисъл три от социалните идентичности – етническата, националната и културната, са вътрешно структурирани, с обединяващ център и подчинени. Всяка промяна на идентичността може да доведе до загуба на идентичността (социална смърт), затова личността, възстановявайки тъждеството със самата себе си, се обръща основно към етническата си общност в търсене на нейната уникалност и различност. Терминът *колективна идентичност* има обаче, по думите на Б. Богданов, често „загърбвани“ значения. Първият проблем е многозначността на понятието. Сложната идентичност се усложнява още от това, че идентичността се изразява в постоянно протичащо и променящо съдържанието си идентифициране. Богданов нарича обществото „усилвател за човешкия индивид“, защото се изразява в отворено свързване на човешки индивиди, в мрежа от хоризонтални и вертикални връзки на ненаблюдаеми по-обемисти цялости и в надстрояващи се над биологичната среда допълнителни среди, които наричаме култура, която също е двойна – състои се от предметна, но и от понятийна мрежа, изплетена от идеи, ценности и символи (Богданов и др. 2002). Той смята, че от гледна точка на херменевтичната социология, която се противопоставя на обективистичното „ние“ – говорене за колективната идентичност, отправна точка за изследването на човешката идентичност трябва да бъде индивидуалната идентичност. Тя самата е мрежова комбинация от качества, пораждани от участията на индивида в голям брой общности и общества (Цветанова-Цанева 2015).

## **2. Нация, национализъм, национална идентичност**

Нацията не е вроден атрибут на човечеството, но днес изглежда точно така. Същност подобно на държавите нациите са случайност, а не универсална необходимост. Нито нациите, нито държавите съществуват във всички времена и при всички обстоятелства. Нещо повече, нациите и държавите не са една и съща случайност. Национализмът смята, че това са категории, предопределени една за друга, че едната без другата е непълна и че тази непълнота е трагична. Но преди да могат да се обвържат една с друга, всяка от тях трябва да се появи, а тази поява е независима и случайна. Със сигурност държавата се е появила без помощта на нацията. Със сигурност някои нации са се появили без благословията на своя собствена държава. По-спорно е дали нормативната идея за нацията и нейния модерен смисъл не предполагат предварителното съществуване на държава. Каква е тогава тази случайна, но както изглежда, универсална и нормативна в наше време идея за нацията? Разглеждането на две импровизирани и временни определения ще ни помогне да осветлим по-ясно тази мъглява концепция. 1. Двама души са от една и съща нация, ако и само ако притежават една и съща култура, като на свой ред *култура* означава система от идеи и знаци, от връзки и начини на поведение и общуване. 2. Двама

души са от една и съща нация, ако и само ако взаимно се признават за принадлежащи към една и съща нация. С други думи, нациите правят човека, нациите са артефактите на човешките убеждения, лоялности, солидарности. Група хора, населяващи дадена територия или пък говорещи даден език, се превръщат в нация, само когато и само ако членовете на групата ясно си признават определени взаимни права и задължения по силата на споделеното членство. Това взаимно признаване ги превръща в нация, а не други споделени качества, каквито и да са те, отделящи тази група от останалите. Национализмът поражда нациите, а не обратното. Разбира се, национализмът използва съществуващото отпреди исторически наследено изобилие от култури или културно богатство, макар че го прави много селективно, като най-често радикално ги трансформира. Национализмът е преди всичко политически принцип, според който политическата и националната единица трябва да съвпадат. Иначе казано, национализмът е стремеж за сливане на култура и държава, задаване на собствен политически покрив на всяка култура, при това не повече от един покрив (Гелнър 1999).

Ърнест Гелнър създава модел на национализма чрез въвеждането на 3 фактора – власт, образование и обща споделена култура. Първата форма на национализма е „класическа, хабсбургска“ форма на национализъм (с източни и южни особености). Властимащите имат привилегирован достъп до централната висока култура, която всъщност е собствената им култура, а и до целия набор от начини за справяне в съвременните условия. Лишените от власт са лишени и от образование. Те или група от тях споделят народни култури, които с повече усилия и стандартизирана и постоянна пропаганда могат да се превърнат в конкурент на нова висока култура, независимо дали е подкрепена или не от спомена (истински или измислен) за историческа политическа единица, изградена някога около същата тази култура или около неин вариант. Интелектуалците будители от въпросната етническа група полагат всички необходими усилия за постигането на тази цел и в края на краищата при възникване на благоприятни условия групата изгражда собствена държава, която поддържа и защитава новопоявилата се или – според случая, – възродена култура. Възникналата в резултат на това ситуация е от непосредствена и огромна полза за споменатите будители, а евентуално от известна полза и за останалите представители на тази култура, макар че е трудно да се каже дали за тях не би било също толкова добре и ако се бяха асимилирали в културата на първоначалните властимащи. Сега на свой ред онези, които не са представители на новата култура, но се е случило да обитават територията, контролирана вече от новата държава, са изправени пред избора между асимилация, емиграция, неблагоприятен статут на малцинство или физическа ликвидация. Този модел е бил прилаган на различни места по света.

Втората форма на национализма е „класически либерален западен национализъм“. Историческата реалност, на която този модел съответства, са обеди-

нителните национализми в Италия и Германия през XIX век. Повечето италианци са управлявани от чужденци и в този смисъл са политически непривилегирани. По-голямата част от германците живеят в раздробени държави, много от тях малки и слаби, поне според стандартите за велика европейска сила, и поради това неспособни да осигурят на германската култура подходящия политически покрив.

Третата форма е т.нар. национализъм на диаспората, а като исторически факт той представлява отделна, съвсем очевидна и много важна разновидност на национализма. Проблемите за социалната трансформация, културното съживяване, придобиването на територия и справянето с естествената враждебност на отколешни претенденти за въпросната територия са илюстрация за особеностите и остротата на проблемите, пред които са изправени национализмите на диаспората (Гелнър 1999).

Според Джон Кийн нациите се приемат като отличителен продукт на тяхната собствена история. От петнадесети век насам терминът *нация* се използва все по-често за политически цели. Нацията представлява народ, който има определени общи закони и политически институции на дадена територия. Тази политическа концепция включва граждани, които имат право да участват в политиката и да споделят упражняването на суверенитет и има фундаментално значение за процеса на териториално изграждане на държавата. Борбите за участие в държавата придобиват формата на конфронтации между монарха и привилегированите класи, които в повечето случаи са организирани в парламент. Тези класи често се възприемат като адвокати на нацията в политическия смисъл на думата. Те настояват, в противоречие на своя монарх, че са представители и защитници на „националните свободи“ и „националните права“. През века на Просвещението борбата за национална идентичност се разширява и задълбочава и включва непривилегированите класи. Самоуките средни класи, занаятчиите, селските и градските работници и други социални групи настояват да бъдат включени в *нацията* и това неминуемо има антиаристократичен и антимонархически подтекст. Оттук нататък по принцип нацията включва всички, не само привилегированите класи; възприема се, че *народът* и *нацията* са идентични. През двадесети век, особено след Първата световна война се дискутира усилено „правото на национално самоопределение“ и се твърди, че ако членовете на една нация желаят, имат правото да се освободят от господството на друга нация и могат следователно да създадат суверенна държава, покриваща територията, на която живеят и където те съставляват мнозинството от населението. Това води до сходство на значенията на термините *държава* и *нация*. *Държава* и *нация* започват да се използват взаимозаменяемо. Следва извода, че няма друг начин да се дефинира понятието „нация“ освен като териториален агрегат, чиито различни части признават властта на една и съща държава, схващане, изразено в известната дефиниция за нацията на Карл Дойч като „народ, който разполага с държава“ (Кийн 2002).

Националната идентичност, разбираана като идеален тип, е особена форма на колективна идентичност, при която хората, независимо от рутинната липса на физически контакт, се възприемат като свързани, тъй като говорят на един език или на диалект на общ език, населяват или са добре запознати с определена територия и възприемат екосистемата ѝ с известна привързаност и споделят множество обичаи, включително известно количество спомени от историческото минало. Всичко, което е непознато, не буди автоматично страх. Дори се приема до известна степен фактът, че членовете на една и съща нация могат законно да изразят несъгласие по отношение на смисъла и територията на своята националност. Тази толерантност към различията е възможна точно защото националната идентичност дава на членовете на нацията чувство за принадлежност и сигурност в самите себе си и във всички други: те могат да кажат „ние“ и „вие“, без да се опасяват, че тяхното „аз“, тяхното чувство за себе си им се изплъзва. Формирането на деспотични режими поддържани от националистични апели към нацията, е съвсем ново развитие – отровният дар на Европа за самата себе си и за останалия свят. В Югоизточния европейски регион национализмът понастоящем е сред най-жизнените и магнетични затворени системи на живот. Както и други идеологии, национализмът е мобилен, жаден за власт и представлява потенциално доминираща форма на езикова игра, която се възприема като универсална. Той предполага, че Нацията е биологичен факт и че той е принципната форма на живот, като през цялото време прикрива собствената си особеност, маскирайки собствените си условия на производство и опитвайки да задуши плурализма на ненационалистическите и субнационалистическите езикови групи в установеното общество и държава, в които той процъфтява. Известната мисъл на Алберт Камю, че обича нацията си прекалено много, за да бъде националист, правилно улавя факта, че национализмът е патологична форма на национална идентичност. Национализмът има свойството да унищожава хетерогенността си като превръща насила нацията в Нация. Национализмът също така се възползва от всички демократични тенденции като снове ненаситно през гражданското общество и държавата, атакува други конкретни езикови групи, възприема ги като съперници и врагове, които трябва да бъдат забранени или тероризирани, през цялото време се преструва, че е универсална езикова група, чиято валидност е обществено неоспорима и която следователно се възприема като освободена от случайностите на историческото време и място. Национализмът е зареден с фанатизъм в сърцевината си. Неговите граници са осеяни от „гранични огради“ и „граничари“, заети със задачата да следят вътрешните и външните врагове на Нацията. За разлика от националната идентичност, чиито граници не са фиксирани и чиято толерантност към различията и откритост към други форми на живот е качествено по-голяма, национализмът изисква от последователите си да вярват в себе си и да вярват в самата вяра, да вярват, че не са сами, че са



членове на една общност от вярващи, известни като Нация, чрез която те могат да постигнат безсмъртие като изживеят същинската си природа (Кийн 2002). Национализмът се води от фанатично желание да се пречисти общността от лошите ѝ елементи, да се обединят в едно чистите, като в тях се стимулират чувства на омраза към Другите. В краен случай национализмът става „продължение на тоталитаризма с други средства“. Шансовете за преодоляване на нацията и потискане на национализма в неговото етническо издание засега са слаби. Просто не е достатъчно да се посочи могъщото транснационално влияние на новите икономически, политически и културни сили, които действат днес, или пък разнообразните глобални взаимозависимости, които те несъмнено създават. Разделението на човечеството на нации и възраждащата се мощ на етнонационализма са заредени с опасности. Опасностите са напълно ясни: дестабилизирането на крехката глобална система за сигурност, умножаването и изострянето на етническите конфликти по целия свят, преследването на „несмилаемите“ малцинства в стремеж към по-голяма национална хомогенност, оправдаването на терора, етноцидът и геноцидът в непознати по-рано мащаби. Тъй като етнонационализмът е реакция на някои ключови елементи на модерността, той избуява в обществата, които все още са в процес на модернизирание (Босаков 2015).

В анализите си Антъни Смит разграничава различни значения на термина *национализъм*. Национализъм е: 1. Цялостния процес на оформяне и поддържане на нацията и националната държава; 2. Съзнанието за принадлежност към нацията, заедно с чувствата и стремежите за нейната сигурност и просперитет; 3. Езика и символиката на „нацията“ и нейната роля; 4. Идеология, която включва културна доктрина за нациите и националната воля и препоръки как да се реализират националните стремежи и националната воля; 5. Социално и политическо движение за реализиране на целите на нацията и осъществяване на националната воля.

Националното съзнание или чувство трябва да бъде отграничено от останалите елементи на национализма. Напълно е възможно да се намери население, което да проявява висока степен на национално съзнание, без да притежава национална идеология или доктрина, още по-малко – националистическо движение. И обратно, можем да попаднем на националистически движения и идеологии сред население, при което национално съзнание и национални чувства отсъстват или са съвсем слаби. Националистическият език и символика са по-обхватни от идеологията или националистическото движение, често те свързват идеологията с „чувствата на масата“ или на по-широки сегменти от населението, предимно чрез лозунги, представи, символи и церемонии. Централните твърдения на идеологията на национализма са:

– Светът е разделен на нации, които имат своя индивидуалност, история и съдба;

– Нацията е източник на цялата политическа и социална власт, а лоялността към нацията е по-висша от всяка друга преданост;

– Ако искат да бъдат свободни и да се реализират, човешките същества трябва да се идентифицират с някоя нация;

– За да има траен мир и справедливост на света, нациите трябва да бъдат свободни и сигурни (Смит 2000).

Национализмът е идеология на нацията, не на държавата. Той се интересува преди всичко от нацията и неговото описание на света и препоръките му за колективни действия се отнасят само за нацията и нейните членове. Представата, че нацията може да бъде свободна, само ако притежава своя независима държава не е нито задължителна, нито универсална. Не е задължително всяко националистическо движение да обяви за свой приоритет изграждането на своя държава. Представите за автономия, идентичност, национален дух, автентичност и братство образуват един взаимосвързан език или дискурс, който има своите експресивни церемонии и символи. Тези символи и церемонии са толкова дълбоко навлезли в света, в който живеем, че ги приемаме като дадености. Те включват очевидните атрибути на нацията – знамената, химните, парадите, валутите, столиците, клетвите, фолклорните костюми и музеи, военните паметници, възпоменателните церемонии за загиналите в името на нацията, паспортите, границите – както и по-прикрити аспекти, като националните забавления, провинциалния бит и пейзаж, народните герои и героини, народните приказки, етикета, архитектурните стилове, изкуствата и занаятите, градоустройството, правната норма, образованието и военните устави т.е. всички онези отличителни обичаи, нрави, стилове и начини на държане и чувстване, които са оформени от членовете на общността на историческата култура.

В типологичен план съществуват два вида национализми: *териториални* и *етнически*. При териториалните:

– Преди независимостта движенията, чиито представи за нацията са предимно граждански и териториални, ще се стремят първо да отстранят чуждите управници и да наложат нова национална държава в старата колониална територия. Това са *антиколониални национализми*;

– След независимостта движенията, чиито представи за нация остават предимно граждански и териториални, ще се стремят да съберат и интегрират в нова политическа общност дори и подценяваните етнически групи и да създадат нова „териториална нация“ от старата колониална държава. Това са *интеграционни национализми*.

При етническите:

– Преди независимостта движенията, чиито представи за нация са предимно етнически и генеалогически, ще се стремят да установят на територията на голямата политическа цялост нова политическа „етническа“ нация. Това са *сепаратистки национализми* или *национализми на диаспората*;

– След независимостта движенията, чиито представи за нация остават предимно етнически и генеалогически, ще се стремят да се разширят като включват етнически „родственици“, които живеят извън настоящите граници на „етническата нация“ и техните земи, или като изграждат много по-широка „етническа национална“ държава чрез съюз на културно и етнически подобни етнически национални държави. Тава са *иредентистки или пан-национализми* (Смит 2000).

### 3. Балканите и Европа

В контекста на представените дотук теоретични разсъждения изводът, който се налага, е че балканският национализъм все още не се е освободил от клопката на изоставането, предпоставена от обитаването на периферията на модерността. Традиционализмът е сериозна пречка срещу конституирането на модерна държава. Възниква особен парадокс и проблем за страните от този регион. Първо, имаме късен преход към модерност. Европейският свят е станал различен. Нововъзникващите национални държави на Балканите се изправят пред проблема за националните граници. Да не забравяме съществените различия между традиционни и национални държави. Традиционните държави се превръщат в митове на нововъзникналите национални държави. Онова, което ние наричаме Възраждане и си служим с един и същ термин за националните възраждания на Балканите, се изразява в замяна на теоцентричния модел не с антропоцентричен, както в Западна Европа от Ренесанса, а с етноцентричен. И тук имаме съвпадения на националните балкански възраждания не с европейския Ренесанс, а с иредентизма. Един силно негативен аспект на османското наследство е стремежът за покриване на географските и етническите граници, един и до днес нерешен проблем. Повратът към модерността се осъществява на Балканите мъчително. За да се изгради модерна държава, е необходимо да се разрушат всички традиционни общности. Това е изискване, за да могат членовете на обществото и на държавата да бъдат равни по достойнство, права и свободи. Налице са конфликти и напрежения в резултат на пребиваването в двойствена темпоралност – темпоралността на съвременна Западна Европа и темпоралност на балканската традиция. Национализмът е убежище за балканските народи. Може да говорим за бягство в национализма поради страха от модерността, от състоянието на отвореност. Такъв национализъм се активизира в ситуация, когато трябва да се отговори на въпроса как да запазим индивидуалността си, важноста си в едно променено пространство, в което ценностите са конкурентни, а ние не сме много убедени в своите ценности (Богданов и др. 2002). Балканският национализъм е примордиалистки: нацията е естествена общност, която запазва своята идентичност въпреки историческите метаморфози, а не конструктивистки: нацията е специфично модерна, изкуствена общност, която надхвърля локалната и т.нар. ѝ

възраждане е всъщност нейно изобретяване, в резултат на което човек започва да мисли себе си като съпринадлежащ си с хора, с които никога няма да общува, но които четат едновременно с него за едни и същи събития. Нацията е въобразена, защото нейните членове никога не познават повечето от своите сънародници, обаче имат представа за своето единство с тях (Андерсън 1998).

Има два типа определения за *нация*. В първия тип, модернистки формулировки, философската обосновка е универсалистката идея за обществен договор между разумни хора, имащи равни „естествени“ права. Акцентът е върху субективния момент, т.е. върху волята на гражданите на една държава за политическа общност, оформила се в рамките на вече съществуваща държава. Във втората група дефиниции като „естествени“ се подчертават преддържавни категории като общ произход, език, религия, култура – те се припознават като „обективни“ причини, обединяващи и същевременно легитимиращи създаването на национална държава. При следните двойки опозиции: „толерантност – нетолерантност“, „рационално – митично“, „цивилизованост – примитивност“, „предсказуемост – непредсказуемост“, „гражданство – поданство“. Първата част на всяка опозиция е характерна за Западна Европа, а втората – за Балканите. Днес на Балканите по-ускорено от всякога се пренаписват истории, формират се и са в криза различни идентичности. На фона на компресия на времето и компресия на пространството оптимистичната прогноза в средносрочен план може да звучи по следния начин: присъствието на Балканите в глобализиращия се свят ще се доминира по-скоро от консолидирана аморфност, отколкото от регионална идентичност и субектност с всички произтичащи от това последствия.

## ЛИТЕРАТУРА

**Андерсън 1998:** Андерсън, Б. *Въобразените общности: Размишления върху произхода и разпространението на национализма*. София: ИК „Критика и хуманизъм“. [Andersan 1998: Andersan, B. *Vaobrazenite obshtnosti: Razmishleniya varhu proizhoda i razprostraneniето na natsionalizma*. Sofiya: IK „Kritika i humanizam”]

**Аретов 2006:** Аретов, Н. *Национална митология и национална литература*. София: „Кралица Маб“. [Aretov 2006: Aretov, N. *Natsionalna mitologiya i natsionalna literatura*. Sofiya: „Kralitsa Mab“]

**Богданов и др. 2002:** Богданов, Б. и др. Балканите – криза на идентичностите и межкултурни комуникации. Кръгла маса с участието на Ивайло Знеполски, Богдан Богданов, Георги Фотев, Ивайло Дичев и Светлозар Игов. // *Приложение към в-к Култура*. бр. 19/20, 17.05.2002, III–XXXII. [Bogdanov i dr. 2002: Bogdanov, B. i dr. *Balkanite – kriza na identichnostite i mezhdukulturni komunikatsii*. Kragla masa s uchastieto na Ivaylo Znepolski, Bogdan Bogdanov, Georgi Fotev, Ivaylo Dichev i Svetlozar Igov. // *Prilozhenie kam v-k Kultura*. br. 19/20, 17.05.2002, III–XXXII]

**Босаков 2015:** Босаков, В. *Ислям и модерност. Взаимни предизвикателства*. София: Издателство „ИвРай“. [Bosakov 2015: Bosakov, V. *Isl Yam i modernost. Vzaimni predizvikatelstva*. Sofiya: Izdatelstvo „IvRay“]

**Гелнър 1999:** Гелнър, Б. *Нации и национализъм*. София: „Панорама”. [Gelner 1999: Gelner, E. *Natsii i natsionalizam*. Sofia: „Panorama“]

**Ериксън 1996:** Ериксън, Е. *Идентичност: младост и криза*. София: „Наука и изкуство“. [Eriksan 1996: Eriksan, E. *Identichnost: mladost i kriza*. Sofiya: „Nauka i izkustvo“]

**Иванов 1999:** Иванов, И. *Интеркултурно образование*. Шумен: „Аксиос”. [Ivanov 1999: Ivanov, I. *Interkulturno obrazovanie*. Shumen: „Aksios“]

**Игълтън 2003:** Игълтън, Т. *Идеята за култура*. София: ИК „Критика и хуманизъм“. [Igaltnan 2003: Igaltnan, T. *Ideyata za kultura*. Sofia: IK „Kritika i humanizam“]

**Кийн 2002:** Кийн, Дж. *Гражданското общество*. София: ЛиК. [Kiyn 2002: Kyin, Dzh. *Grazhdanskoto obshtestvo*. Sofiya: LiK]

**Попова 2011:** Попова, Ю. Концептуални основи на културната идентичност, приложими към българо-румънския трансграничен регион край река Дунав. // *Научни трудове на Русенския университет*. Т. 50, серия, 5.2. Русе: Издателски център на РУ, 27–32. [Popova 2011: Popova, Yu. *Kontseptualni osnovi na kulturnata identichnost, prilozhimi kam balgaro-rumanskiya transgranichen region kray reka Dunav*. // *Nauchni trudove na Rusenskiya universitet*. T. 50, seriya, 5.2. Ruse: Izdatelski tsentar na RU, 27–32]

**Смит 2000:** Смит, А. *Националната идентичност*. София: „Кралица Маб“. [Smit 2000: Smit, A. *Natsionalnata identichnost*. Sofiya: „Kralitsa Mab“]

**Търнър 1990:** Търнър, Дж. Социална идентификация и създаване на психологически групи. // *Групата и личността в социалната психология: 14 западноевропейски учени*. Съст. Е. Тодорова. София: „Наука и изкуство“, 65–85. [Tarnar 1990: Tarnar, Dzh. *Sotsialna identifikatsiya i sazdavane na psihologicheski grupi*. // *Grupata i lichnostta v sotsialnata psihologiya: 14 zapadnoevropeyski ucheni*. Sast. E.Todorova. Sofiya: „Nauka i izkustvo“, 65–85]

**Цветанова-Цанева 2015:** Цветанова-Цанева, Ц. Понятието идентичност. // *Научни трудове на Русенския университет*. Т. 54, серия 5.2, 278–283. [Tsvetanova-Tsaneva 2015: Tsvetanova-Tsaneva, Ts. *Ponyatiето identichnost*. // *Nauchni trudove na Rusenskiya universitet*. T. 54, seriya 5.2, 278–283]

**Tajfel 1981:** Tajfel, H. *Human Groups and Social Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.